

УДК 803. 0 - 800. 2

ЕТИМОЛОГІЯ НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Кирпиченко О.Е., аспірант.

Запорізький державний університет

Місце етимології в сучасному мовознавстві визначається співвідношенням її завдань та завдань інших лінгвістичних дисциплін. Її можна звести до комбінації ряду засобів аналізу, запозичених з фонетики, словотворення, морфології, лексикології, семантики, з метою вирішити проблему, яка відноситься до сфери історичного мовознавства - проблему походження слів. Етимологія вже давно міцно пов'язана з порівняльно-історичним мовознавством. Вивчення теоретичних аспектів порівняльно-історичного мовознавства показало, що на основі розробленої ним методики є можливим достатньо об'єктивно описати умови, процес і результати розвитку як окремих мовних систем у синхронії та діахронії, так і міжмовних взаємодій. В основі цього напрямку лінгвістики є метод етимологічних реконструкцій, який був ґрунтовно удосконалений Е.Прокошем і Й.Тріром [4]. Цей метод торкається фонетичного, морфологічного та семантичного рівнів лексичних одиниць і, з урахуванням даних історичних пам'яток, дозволяє встановити початкові форми слів, визначити їх генетичну спорідненість у різноманітних мовах.

Етимологія вже давно міцно пов'язана з історичним мовознавством. Проблеми принципів та методів етимологічних досліджень привертають увагу лінгвістів, починаючи з епохи зародження порівняльно-історичного мовознавства. Саме виникнення порівняльно-історичного методу та створення порівняльної граматики індоєвропейських (і.-є.) мов базувалося на результатах етимологічних досліджень в більшій мірі, ніж це вважається. Перевага того чи іншого методу на певному етапі може навіть визначити загальний характер розвитку етимології - розділу мовознавства, у рамках якого реконструюються найбільш стародавні словотворчі структури та елементи значення слова, які внаслідок дії різних внутрішньомовних, культурно-соціальних, міжмовних і територіально-часових процесів виявляються порушеними, втраченими чи підданими зсуву.

На сучасному етапі лінгвістичної науки значно зросла зацікавленість до проблеми реконструкції на всіх рівнях мови. Ця зацікавленість визвана тим, що тільки шляхом реконструкції можна встановити етимології сучасних фономорфологічних, лексико-синтаксичних явищ. Найбільш актуального значення в сучасному розвитку порівняльно-історичного мовознавства набули питання реконструкції лексичного складу мов. Майже у всіх роботах з історичного мовознавства, у яких розглядаються проблеми історичної лексикології та семасиології, є аналіз загальних законів мовних явищ. Намір говорити про "засоби" семантичної реконструкції ще не означає, що вже вирішені принципи семантичної реконструкції та інші базисні питання, і не звільнює від їх обговорення [3].

Сучасна індоєвропейстика намагається визначити відносну хронологію розвитку індоєвропейських діалектів і тим самим уникнути змішування фактів різних епох, які часто спостерігалися у працях молодогограматиків. При будь-якому лінгвістичному дослідженні, у тому числі етимологічному, незмінно виступають два параметри: властивості мовної системи в рамках більш чи менш обмеженого періоду часу (синхронія) та властивості тієї ж системи при розгляді мови в розвитку, у русі (діахронія). Опис мови, як чогось постійного, статичного, перекидає реальну картину будови мови, де синхронія і діахронія знаходяться в тісному взаємозв'язку.

Якщо враховувати, що мови людства існують більше 30 тис. років, а також враховувати багаторазові перебудови систем окремих мов, їх взаємовплив та численні нашарування, стає зрозумілим, чому в історичному мовознавстві неможливо оперувати абсолютними категоріями. Різні структурні елементи правови, які підлягають реконструкції, могли виникати на різних етапах розвитку правови або ж могли бути успадкованими від попереднього мовного стану. Період розпаду правови не може бути зведеним до миттєвого хронологічного зрізу: це тривалий та складний процес, який у деяких випадках може тривати декілька століть і навіть тисячоліть. Нові варіанти співіснують зі старими, і це може призвести до заміщення одного варіанту іншим.

Належність лексичних елементів до правови встановлюється шляхом виявлення етимологічного, тобто генетичного, зв'язку цих елементів з іншими елементами, які, безсумнівно, відносяться до правови. Виявлення генетичних зв'язків між лексичними елементами окремої мовної спільності призводить до встановлення загальної системи генетичних зв'язків, поєднуючих головну частину лексичного складу цієї лексичної спільності. Така система складається з етимологічних мікрогнізд, які поєднуються в

етимологічні макрогнізда. Ці, у свою чергу, включають у свій склад усі етимологічно споріднені мікрогнізда [1].

Першорядне значення для дослідження лексичної системи прамови має найбільш повне виявлення етимологічних зв'язків між лексичними одиницями. Це, у свою чергу, призводить до необхідності доповнення сталих наукових основ етимологізації новими, фактично вже відкритими можливостями.

Тільки в тому разі, якщо враховуються різноманітні зв'язки слова в середині системи, якщо зв'язки одного слова одночасно дозволяють визначати зв'язки інших слів, якщо вірогідність етимології підтверджується і перевіряється безперечною цих зв'язків, можна говорити про встановлення етимології слова. Хоча і в цьому разі мова може йти тільки про одну з можливих гіпотез, яка в подальшому може бути підтверджена, скоректована чи навіть зовсім відкинута.

Знайомство з матеріалами вивчення лінгвістичних параметрів запозиченої лексики української та російської мови дозволяє стверджувати, що в цьому напрямку є досить важлива проблема, яка залишається до цього часу без належної уваги.

Серед виділених нами запозичень української та російської мов з німецької обсягом 1547 одиниць, були детально розглянуті лише запозичення з німецької мови та запозичення, які потрапили до східнослов'янських мов через німецьке посередництво. Ця група охоплює 223 лексеми, оскільки докладний опис усіх одиниць не міг відповідати встановленому об'єму роботи. Під час дослідження було визначено три тематичні групи з узагальнюючими значеннями: “антропоцентрична лексика” (розпадається на дві підгрупи - “лексика, яка має значення роду занять”, “найменування ремесел”), “господарчо-побутова” (складається з шести підгруп - “найменування споруд та їх елементів”, “найменування тканин, виробів з тканини, речей та деталей одягу, взуття”, “найменування інструментів, посуду та елементів інтер'єру”, “лексика, пов'язана з транспортом”, “лексика, пов'язана з продуктами харчування”, “лексика дозвілля та розваг”), “спеціальна лексика” (до її складу входять дві підгрупи - “військова лексика”, “лексика флори та фауни”), окремо розглянута дієслівна лексика (спеціалізована та загальнозживана).

Виділений матеріал було далі проаналізовано за допомогою словниково-довідкової літератури: Етимологічний словник української мови (1982-1983), Фасмер М. (1986-87); Циганенко Г.П. (1989); Черних П.Я. (1994); F.Kluge (1989); W.Pfeifer (1989). Основу аналізу етимологічних показників складає методика, яка була розроблена порівняльно-історичним мовознавством, обґрунтована в працях Ф.Боппа, Р.Раска. Ця методика спирається на закони фонетичних змін Вернера та Грімма, полягає в етимологічній реконструкції праформ лексичних одиниць. Дослідження цього аспекту міжмовних контактів, які неминуче призводять до кількісного збільшення словникового складу за рахунок запозичень, вказує на необхідність звернення до трьох головних сторін проблеми - часових характеристик, вихідній мові, семантичних трансформацій вихідних одиниць.

Етимологічний аналіз показав, що серед запозичених через німецьку мову слів 30 процентів походить від і.-є. основ, 18 процентів - германського походження, 2 проценти - слов'янського, майже половина всього корпусу запозичень вийшли в німецьку мову, а через неї - в російську та українську із європейських мов, головним чином латинської та французької.

Як приклад можна навести лексему `вахтер`, при цьому звернемо увагу на пошук однозначних вказівок на те, що слово дійсно походить від німецької мови як джерела запозичення. Зазначимо також, що під час проведення етимологічного аналізу була зроблена спроба урахування внутрішньомовних та екстралінгвістичних факторів, які могли сприяти проникненню німецької лексики в іншомовне середовище.

Вахтер - є похідним від слова `вахта` “чергування, охорона”, яке запозичено з польск. *wachta*, а те, у свою чергу, від нововерхньонімецького *Wacht* “стража”, так вважає М.Фасмер [6]. Його погляд підтримується матеріалами “Етимологічного словника української мови” [ЕСУМ, I, 341]. Слово вживається також у російській мові, в інших слов'янських мовах відсутнє. Слово запозичено з нім. *Wächter* “сторож > вахтер”. За межами мов германської групи не зустрічається або є незвичайним [Черних, I, 135]. У німецькій мові *Wachtmeister* існує з XIV ст. і має значення “особа, яка несе нічну вахту” [Kluge, 772]. В.Пфайфер дає у своєму словнику подібну інтерпретацію цього іменника [EWD, III, 1926].

У сучасних українській та російських мовах слово більше вживається із значенням “черговий (вдень чи вночі) у закладі, багатопверховому будинку” [Черних, I, 135], вірогідно, як відмінне `сторож` “особа, яка несе охорону будь-чого” [Черних, II, 205].

На основі цього прикладу можна гіпотетично припустити, що запозичення не тільки підчиняються дії екстралінгвістичних факторів, але й певною мірою обумовлені внутрішньомовними причинами, які приховані в глибинній семантиці початкової стадії розвитку мови. Іншими словами, архетип, який дивергував у своїй семантиці і за законами лінгвістичної комбінаторики розповсюдився в різних мовних

ареалах, має тенденцію до стягнення з "генетичним двійником", яка реалізується в проникненні слова в іншомовне середовище в статусі запозичення.

Хронологічне вивчення процесу запозичення показує, що проникнення німецької лексики до української та російської мов характеризується непродуктивністю на різних етапах розвитку суспільства і зростанням активності до кінця минулого сторіччя, що може бути поставленим у безпосередній зв'язок з екстралінгвістичною ситуацією. Так, якщо у IX і XIII ст. відмічається по одному запозиченню, у XII і XIV ст. по чотири, у XV ст. - дев'ять, то у XVI ст. їх кількість зростає до тридцяти чотирьох, а на XVII - XIX ст. випадає вже двісті дванадцять.

Варто уваги, що в більш пізній період в українську та російську мови потрапляє основна частина лексики романського походження. Також і в німецькій мові вона відноситься до шару більш пізнього словникового складу. Причину цього явища слід пояснювати не тільки екстралінгвістичними, а й внутрішньомовними факторами. Можна припустити, що з розвитком мов (української, російської та німецької) стабілізувалася словникова система, яка включає в себе автохтонну лексику та слова і.-є. походження. Однак поява нових референтів вимагала звернення до засобів інших мов. Зважаючи на авторитет латинської та грецької, якраз ці мови стали джерелом поповнення словникових систем європейських мов, звідки вони розповсюджувалися у слов'янські, де слово запозичувалося паралельно з поняттям.

Етимологічний аналіз показав, що запозичена лексика німецької та української мов у рідких випадках зазнає семантичної модифікації, яка б ускладнювала її співвідношення з більш ранніми та вихідними формами слів.

Проведене дослідження дозволило виявити досить цікаві факти природи міжмовних контактів, які потребують уточнення та доповнення за рахунок розширення фактичного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаджиева Н.З. и др. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: теория лингвистической реконструкции. - М.: Наука, 1988.
2. Майрхофер М. О принципах составления древнеарийского этимологического языка // ВЯ. - 1989. - №2.
3. Трубачов О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // История советского языкознания: Некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия / Сост. Ф.М.Березин. - 2-е изд. - М.: Высшая школа, 1988. - С. 272-282.
4. Trier J. Wege der Etymologie / Nach d. Druckvorlage mit e. Nachw. von Hans Schwarz. - Berlin West: E.Schmidt, 1981. - 244 S.
5. Етимологічний словник української мови. Т. 1-3. - К., 1982-1983. - с. 630.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. - М.: Прогресс, 1986-1987, - т. I-IV.
7. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка. В 2-х т. - М.: Рус. яз., 1994, - т. I-II.
8. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Leit. W.Pfeifer. - Berlin: Akademie, 1989. - Bd. I-III.
9. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. - Berlin. New Jork: Walter de Gruyter, 1989